

ПРОБЛЕМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУДУ ПРИСЯЖНИХ ЯК РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЗАСАДИ СУДОЧИНСТВА

THE OPTIMIZATION PROBLEM OF THE LEGAL STATUS OF THE JURY AS THE IMPLEMENTATION OF THE CONSTITUTIONAL FOUNDATIONS OF JUSTICE

Словська І.С.,

доктор юридичних наук, доцент,
помічник-консультант народного депутата України
Апарату Верховної Ради України

Стаття присвячена аналізу правового статусу суду присяжних в Україні. Автор пропонує можливі шляхи удосконалення порядку формування та діяльності. Становлення інституту суду присяжних має бути поступовим та багатовекторним процесом, пов'язаним із теоретично обґрунтованим законодавчим регулюванням, формуванням громадян відповідального ставлення до виконання своїх громадянських обов'язків.

Ключові слова: суд присяжних, права особи, засада судочинства, вирок, провадження.

Статья посвящена анализу правового статуса суда присяжных в Украине. Автор предлагает возможные пути усовершенствования порядка формирования и деятельности. Становление института суда присяжных должно быть постепенным и многовекторным процессом, связанным с теоретически обоснованным законодательным регулированием, формированием у граждан ответственного отношения к выполнению своих гражданских обязанностей.

Ключевые слова: суд присяжных, права человека, принцип судопроизводства, приговор, производство.

The paper analyzes the legal status of the jury in Ukraine. The author suggests possible ways of improvement of the formation and activity. Making the institution of the jury should be gradual and multidisciplinary process associated with a theoretically reasonable legislative regulation, the formation of the responsible attitude of the citizens to fulfill their civic duties.

Key words: jury, individual rights, principles of justice, judgment proceedings.

Постановка проблеми. Стаття 59 Основного Закону закріплює право на правову допомогу. Держава спрямовує на його втілення правоохоронну систему, діючи в такий спосіб відповідно до міжнародно-правових зобов'язань, зокрема Міжнародного пакету про громадянські і політичні права. Гарантії правосуддя в Україні пов'язані із закріпленням у Конституції України його основних принципів [1, розділ VIII]. Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами за можливості безпосередньої участі народу через народних засідателів і присяжних. При цьому судові рішення ухвалюються судами іменем України та є обов'язковими до виконання на всій території держави [1, ст. 124, ч. ч. 1, 4, 5; 2, с. 180–181].

Тривалий час згадана конституційна норма була декларативною та лише в 2012 році Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) закріпив, що правосуддя поряд із професійними суддями здійснюють присяжні [3, п. 23 ч. 1 ст. 3]. Відносно новий інститут потребує подальших наукових досліджень, що мають як суто теоретичне, так і прикладне значення.

Стан дослідження. Під час опрацювання запропонованого дослідження було використано праці таких авторів, як О. Лавринович, Е. Мухамеджанов, В. Погорілко, В. Тацій та інших.

Метою статті є дослідження нормативно визначеного статусу суду присяжних, виявлення недоліків у його функціонуванні та внесення пропозицій щодо можливих шляхів оптимізації.

Виклад основного матеріалу. Кримінальний процесуальний кодекс України чітко визначає кримі-

нальні провадження, які в суді першої інстанції розглядаються судом присяжних [3, ч. 3 ст. 3]. Такими є провадження щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі. При цьому провадженням судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних здійснюється виключно в разі, якщо про це під час підготовчого судового засідання надійшло клопотання обвинуваченого. В іншому ж випадку провадження в загальному порядку розглядатиме колегіально суд у складі трьох професійних суддів. Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один із них заявив клопотання про такий розгляд.

З метою реалізації права на розгляд кримінального провадження судом присяжних ст. 384 КПК України встановила обов'язок прокурора, суду роз'яснити обвинуваченому у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у вигляді довічного позбавлення волі, можливість та особливості розгляду провадження стосовно нього судом присяжних. Таке письмове роз'яснення прокурора додається до обвинувального акта та реєстру матеріалів досудового розслідування, які передаються до суду [4, с. 170].

Незважаючи на те, що кримінальне провадження судом присяжних здійснюється відповідно до загальних правил КПК України, воно має низку особливостей, визначених § 2 глави 30 цього кодексу. Відповідно до ст. 383 КПК України суд присяжних утворюється при місцевому загальному суді першої інстанції. Усі питання, пов'язані із судовим розглядом, судді та присяжні вирішують спільно (крім

питання про обрання, скасування або зміну запобіжного заходу в суді, яке вирішується виключно головою (ч. 3 ст. 331 КПК України).

Окрім громадянства України та постійного проживання на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду, для присяжного встановлено значний віковий ценз – тридцять років. При цьому визначено вичерпний перелік обставин, що унеможливають участь громадянина: визнання його судом обмежено дієздатними або недієздатними; наявність хронічного психічного чи іншого захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків присяжного; не знята чи не погашена судимість; досягнення 65 років; не володіють державною мовою. Крім того, присяжними не можуть бути народні депутати України, члени Кабінету Міністрів України, судді, прокурори, працівники органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів, військовослужбовці, працівники апаратів судів, інші державні службовці, адвокати, нотаріуси [5, ст. 59].

Суттєвою гарантією безперервності судового процесу є закріплена в законодавстві умова відібрання двох запасних присяжних, які повинні під час судового засідання постійно перебувати на відведених їм місцях і до ухвалення вироку можуть бути включені до складу основних присяжних у разі неможливості кого-небудь із них продовжувати участь у судовому розгляді. Така заміна оформляється ухвалою суду. Після закінчення відбору кожен присяжний складає присягу, зміст якої визначено в ст. 388 КПК України. Саме із цього часу вони набувають повноцінного статусу присяжних.

Важливою умовою діяльності суду присяжних є те, що ніхто зі складу не має права утримуватися від голосування. При цьому декларується право викласти письмово окрему думку, яка не оголошується в судовому засіданні, а приєднується до матеріалів провадження та є відкритою для ознайомлення. Таке право на окрему думку не є формальністю. Так, за незначної практики розгляду кримінальних проваджень в Україні судом присяжних у 2013 році вже був випадок, коли окрема думка присяжного, який не погодився з вироком суду, стала підставою для перегляду судового рішення, скасування вироку та виправдання підсудного, оскільки доказів того, що він вчинив тяжкий злочин, не було [6].

Окрім широкого спектру гарантій діяльності присяжних (наприклад, п. 7 ч. 2 ст. 65, ст.ст. 389, 481 КПК України; ст. ст. 376–379 Кримінального кодексу України [7]; ст. 185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення [8]), законодавство встановлює й відповідальність за порушення під час здійснення правосуддя, головним із яких є передбачена ст. 375 Кримінального кодексу України відповідальність за постановлення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови. Крім того, п. 1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» визначив присяжних суб'єктами відповідальності за корупційні правопорушення під час виконання ними цих функцій [9].

Певні положення практичного застосування новел КПК України щодо діяльності суду присяжних подає лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 жовтня 2012 року № 223-1446/0/4-12, який містить роз'яснення для головуючого судді порядку вчинення процесуальних дій [10]. Однак через брак практики розгляду судами присяжних кримінальних проваджень питання про видання відповідної постанови Пленуму нині залишається актуальним.

Загалом за даними Звіту судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (Форма 1-1) у 2013 році в Україні судом присяжних взято участь у розгляді 29 кримінальних проваджень [11]. Наприклад, райсуд м. Сум виніс перший в історії українських судів присяжних виправдальний вирок, оскільки в суді обвинувачений відмовився від явки з повинною у вбивстві, яке мало місце 2 жовтня 2012 року, та показів, даних на досудовому слідстві, мотивуючи тим, що їх примусили дати працівники міліції [12]. Цей приклад свідчить про необхідність по-новому, більш ретельно підходити до розслідування та підтримання державного обвинувачення в кримінальних провадженнях, які розглядаються судом присяжних. Як свідчить світова практика діяльності присяжних, останні схильні більш поблагливо ставитися до обвинувачених, коли палкі промови адвокатів на фоні, як правило, класичних і значною мірою схоластичних промов державних обвинувачів більше можуть впливати на формування думки пересічних громадян.

Із цього приводу органам прокуратури слід робити висновки та по-новому готувати державних обвинувачів, розробляти відповідну методичку, на навчально-методичних семінарах проводити практичні заняття з метою здобуття необхідних навиків поведінки в суді, ораторського мистецтва, вміння переконливо висловлюватися тощо.

Враховуючи світовий досвід, новизну для України положень Кримінального процесуального кодексу України щодо діяльності суду присяжних, за нетривалий період їх застосування вбачаються проблемні питання, які потребують законодавчого вирішення, а саме:

1. Теоретичного вивчення, а в подальшому законодавчого вирішення потребує питання щодо виділення в окреме провадження (якщо це не перешкоджатиме повному та об'єктивному розгляду), коли один або декілька обвинувачених у суді відмовляються від розгляду кримінального провадження щодо них судом присяжних, оскільки це є їх право, а не обов'язок. Така практика діє в Росії та закріплена в КПК Російської Федерації.

2. Доповнити КПК України положеннями про те, що рішення про розгляд кримінального провадження за участю присяжних є остаточним й оскарженню не підлягає. Наступна відмова обвинуваченого від розгляду кримінального провадження судом присяжних не приймається.

3. Визначити в ст. ст. 385, 387 КПК України, які регламентують питання виклику присяжних та їх

відбору в суді, статус осіб на цих стадіях процесу як «кандидатів у присяжні», оскільки повноцінними «присяжними» вони стають лише після складання, згідно зі ст. 388 цього кодексу, присяги.

4. Доповнити КПК України нормою про те, що одна й та ж особа не може брати участь упродовж року як присяжний більше одного разу. По-перше, це пов'язано зі створенням незручності для такої особи, яка змушена відриватися від своєї роботи, що може негативно позначитись на кар'єрі. По-друге, це зменшить умови для впливу чи домовленостей із таким присяжним із боку професійних суддів.

5. Враховуючи рівень відповідальності та психоемоційного навантаження, що його зазнають присяжні, для яких судовий процес у складному провадженні про вбивство чи інший особливо тяжкий злочин є стресом, доцільно доповнити ст. 387 КПК України частиною про право на самовідвід присяжному: старшому за 60 років; жінці, яка має дитину до трьох років; особі, яка через релігійні переконання вважає для себе неможливою участь у здійсненні правосуддя; особі, відволікання якої від робочих чи службових обов'язків може нанести шкоду суспільним чи державним інтересам; іншій особі, яка має поважні причини для неучасті в судовому засіданні (наприклад, запланована операція чи лікування, навчання за кордоном тощо).

6. Передбачити, що в разі, якщо в матеріалах кримінального провадження містяться відомості, які становлять державну чи іншу охоронювану законом таємницю, у присяжних відбирається підписка про її нерозголошення. При цьому присяжний, який відмовився дати таку підписку, повинен бути замінений головуючим суддею на запасного.

7. Вирішення потребує питання, що в разі, якщо кількість вибулих присяжних перевищує кількість запасних (наприклад, унаслідок інфекційного захворювання тощо), судовий розгляд визнається недійсним. У цьому випадку головуючий повинен розпочати розгляд із відбору присяжних, у якому можуть брати участь присяжні, які звільнилися внаслідок розпуску суду.

8. Удосконалити слід ч. 2 ст. 390 КПК України шляхом розширення кола осіб, які можуть ініціювати, окрім головуючого, питання про усунення присяжного, надавши таке право сторонам провадження.

9. Передбачити в зазначеному кодексі відповідальність присяжного у вигляді грошового стягнення за неявку в судові засідання без поважних причин.

10. Визначена в ст. 31 КПК України структура суду присяжних із двох суддів та трьох присяжних, на наше переконання, є проміжною формою між судом за участю народних засідателів за КПК 1960 року, яка мала такий же склад, та повноцінним судом присяжних, який діє в інших країнах світу. Тому на часі аналіз питання щодо збільшення кількості присяжних до п'яти – семи осіб, оскільки, наприклад, у Франції, чия модель суду присяжних найближча за змістом до української, нині дев'ять присяжних, у Російській Федерації – дванадцять. Це сприятиме більшій незалежності присяжних під час прийняття

рішень, і вплив двох професійних суддів буде в значній мірі нівельований.

11. З розвитком практики застосування інституту суду присяжних в Україні постане питання подальшої еволюції шляхом збільшення самостійності присяжних та поетапного приведення суду присяжних до повноцінної форми з роздільно-спільною чи повністю роздільною колегіями суддів та присяжних, вердикт яких буде цілком самостійним та вирішальним. Тому це питання вже зараз потребує вивчення на рівні теорії та практики іноземних держав.

12. У КПК України слід передбачити норму за аналогом до так званого «арешту присяжних» у США [13], коли у випадках найбільш резонансних проваджень із метою недопущення незаконного впливу на присяжного на час судового розгляду, а найголовніше під час винесення вироку, вони не будуть іти додому, а змушені будуть залишатися в суді чи готелі без зв'язку із зовнішнім світом і доступу до засобів масової інформації.

13. Слід виключити встановлені ст. 361 КПК України обмеження щодо непроведення судом присяжних огляду на місці. По-перше, наразі доставити для виконання цієї процесуальної дії трьох присяжних не становить особливої складності, при тому, що кількість проваджень, які розглядаються судом присяжних, є незначною. По-друге, враховуючи те, що судом присяжних розглядається найважча категорія кримінальних проваджень і вирішується питання про призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі, невинуваченим порушенням принципу справедливості є обмеження обвинуваченого на право дослідити в суді та використати огляд на місці як засіб доказування.

14. З метою уникнення затягування судового розгляду доцільно передбачити, що питання тримання обвинуваченого під вартою та інші процедурні питання кримінального провадження в суді, які не стосуються винесення вироку (розгляд клопотань тощо), вирішуються головуючим суду одноосібно. Також важливою умовою ефективної роботи суду присяжних, яку слід покласти на головуючого суддю, є належна підготовка судового розгляду, виклик і за необхідності доставка свідків, експертів та інші необхідні для судового розгляду дії.

15. Удосконалити п. 3 ч. 1 ст. 386 КПК України шляхом надання присяжному права ставити запитання учасникам процесу не просто з дозволу головуючого судді, а письмово через нього, а також надати головуючому право формулювати запитання (якщо воно некоректне) або його відводити (якщо воно не стосується провадження).

16. Визначити в КПК України, що дослідження особи обвинуваченого повинно бути лише в тій мірі, у якій це необхідно для встановлення окремих ознак складу злочину, у вчиненні якого він обвинувачується. Зокрема, слід заборонити дослідження фактів попередньої судимості, визнання обвинуваченого хронічним алкоголіком чи наркоманом, а також інші дані, які здатні викликати упереджене ставлення присяжного до обвинуваченого.

18. Щоб не впливати на формування в присяжних упередженої думки, слід встановити заборону сторонам посилаючись в обґрунтуванні своєї позиції на докази, які в установленому порядку визнані недопустимими чи не досліджувались у судовому засіданні. У таких випадках головуючий повинен зупиняти такі виступи та роз'яснити присяжним, що вони не повинні враховувати ці обставини під час винесення вироку.

Висновки. Новий для української правової системи інститут суду присяжних покликаний найбільш повно реалізувати мету судово-правової реформи. Становлення інституту суду присяжних в Україні має бути поступовим та багатовекторним процесом, пов'язаним із теоретично обґрунтованим законодавчим регулюванням, а також формуванням у громадян відповідального ставлення до виконання своїх громадянських обов'язків як присяжних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика: [монографія] / відп. ред. В.Ф. Погорілко. – К.: Ін-т держави і права ім. В.Корецького НАН України; А.С.К., 2003. – 652 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua>.
4. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація. – Х.: Право, 2012– . – Т. 2. – 2012. – 664 с.
5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Лавринович О.В. Відповідальність суддів за неправомірні рішення має бути невідворотною [Електронний ресурс] / О.В. Лавринович. – Режим доступу: <http://www.vgu.gov.ua/news/529>.
7. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
9. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 7 квітня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
10. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 жовтня 2012 року № 223-1446/0/4-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
11. Звіт судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження (Форма 1-1) за 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/sudova_statystyka/5533iopoioopo/.
12. В Україні вперше суд присяжних виправдав обвинуваченого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/846942-zmi-v-ukrajini-vpershe-sud-prisyajnih-vipravdav-obvinuvachenogo.html/>.
13. Мухамеджанов Э.Б. Как работает суд присяжных в США / Э.Б. Мухамеджанов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://законъ.com/13563-kak-rabotaet-sud-prisyazhnyh-v-ssha.html>.